

1989 ÚJDONSÁGA

Van egy olyan álláspont, amely szerint a filozófia nem annyira sajátos témáiban, hanem még ezeknél is sajátosabb módszereiben él. Ez azért is fontos, hogy megszabaduljunk attól a nagyon káros nézettől, hogy bizonyos tárgyakat csak bizonyos szakterületek képviselői hivatottak vizsgálni, míg a többiek inkább a saját házuk tájáról gondoskodjanak. A filozófia így nem egy adott téma (a megismerés, az erkölcs, a történelem, vagy régebben a külső és az emberi természet, a társadalom) problémáit akarja megoldani. Csak a saját módszerein keresztül hívja fel a figyelmet arra, hogy bonyolult tudományos vagy közéleti problémát milyen utakon kell megközelíteni, és így hogyan lehet előkészíteni azt, hogy az igazság birtokába jussunk. Vagy jobban mondva, azt mutatja meg, hogy hogyan lehet a problémákat precízebben, okosabban, hatékonyabban megragadni.

Ehhez kellenek az olyan, évezredek alatt kialakult és a filozófiához hagyományosan hozzátartozó, illetve nagyon komoly eredményeket felmutató módszerek, mint az érvek és fogalmak elemzése. A fogalmak kialakulásának, használatának, viszonyának vizsgálata hagyományosan a filozófia módszertani felszereléséhez tartozik, és talán nem túlzás azt mondani, hogy végül is nagyrészt ebből él. A filozófia a conceptusokkal foglalkozik és hadakozik. Vagyis ezen kívül a vele szimpatizáló embernek elég nehéz, a vele perlekedő embernek pedig túlságosan könnyű lenne fogást találnia rajta. A filozófus azonban nemcsak fogalmakkal foglalkozik, de arra is kíváncsi, hogy milyen körülmények között jutunk oda, hogy valami intuíciót fogalommal szilárdítsunk.¹ A 20. századi filozófiai hagyomány egy jelentős része tette fel ezt kérdést. De ha valaki részben Martin Heideggert, Michel Foucault-t, Jean Cavailles-t, Gaston Bachelard-t vagy éppen olyan fenomenológusokat olvasott, mint Maurice Merleau-Ponty, még véletlenül sem

¹ Többek között az intuíciók mint releváns filozófiai forrásokról, illetve a filozófia státusáról szolt az a vita, amely Nánay Bence cikke nyomán (2011/12), Vajda Mihály (2012/2), Boros János, Nemes László (2012/3), Tózsér János és Demeter Tamás (2012/4) hozzászólásaival zajlott a *Magyar Tudomány* folyóirat lapszámaiban.

tudta elkerülni ezt a gondolatot. Főleg francia filozófusok szerették még a tudomány történetével kapcsolatban is azt kérdezni, hogy a sok esemény (kísérletek, háborúk, ipari fejlődés, felfedezések), személyes emberi vagy közösségi tényező (tudósközösségek, társadalom) között hogyan tudott valami újdonság, vagyis hogyan tudtak új fogalmak kialakulni.

A lényegre térve: azt, hogy mi az a dolog, amiért 1989-ről egy filozófus (is) beszélhetne, elég nehéz lenne más perspektívából megmondani. Pontosabban, nehéz lenne megmondani, hogy mi is az, ami erről éppen, sajátosan a filozófus mondanivalója és nem másé, a történészé, a politológusé, az esztétáé, a közgazdászé. A kérdés tehát nem az, hogy mi történt 1989-ben, hanem a következő: mi alapján alakult ki bennünk az az igény, hogy „1989”-re fogalomként, egy már-már elszigetelt jelenséghalmaz összefoglalásaként tekintsünk? Fogalmazhatok kétértelműen, de szemléletesen is: mitől vált számunkra 1989 fogalommá? És mi volt az újdonsága? Mert hogy természetes módon törekszünk az ilyen jellegű egyszerűsítő, de szemléletes összefoglalásokra, amelyeket azután fogalmakban, szimbólumokban adhatunk át, miközben szemléletekhez hasonló természetességgel használjuk őket, azt szintén olyan kiváló 20. századi gondolkodóktól tudjuk, mint a nagynevű Ernst Cassirer vagy éppen a nem kisebb nevű Edmund Husserl.

Egy ilyen elemzésben sok mindenre tekintettel kell lennünk, de legfőképpen arra, hogy adott kornak milyen intuíciói voltak a világ menetéről, tudományról, az emberi természetről, politikáról, vallásról, illetve ezeknek milyen gondolatokban adtak hangot. Hogyan áll össze fogalmakká, tudássá az a sok intuíció, amelyek – tegyük fel – az 1980-as években merültek fel gondolkodó, érző emberekben?

Nézzünk most akkor egynéhány dokumentumot, a tudományosan kimerítő elemzés igénye nélkül. Milyen szövegek jelentek meg 1989-ben, vagyis konkrét megjelenési évét tekintve mi is történt ekkor a filozófiában? Persze, ehhez el kell fogadnunk azt is, hogy a filozófiai teljesítmény (bármennyire is tiltakozunk ellene) írásbeli termékekben él, és bár a sok írás önmagában keveset is állíthat, mégiscsak ez minden relevanciájának alapja (nehéz tehát filozófusnak maradnia annak, aki nem tud írni és – ami ugyanaz – írásban, írás közben gondolkodni).

Mit kínált a nem sok publikációs lehetőséget nyújtó magyar filozófiai irodalom ekkor vezető folyóirata, a *Magyar Filozófiai Szemle 1989*? Volt itt cikk a descartes-i igazságkritériumról, a hermeneutikai filozófiáról, Hans-Georg Gadameréről, a pályakezdő Bessenyei Györgyről, egy pár évvel azelőtt

lezajlott holland–magyar filozófustalálkozóról (amelynek egy jelentős része egyházi-teológiai témával készült a kongresszusra), Felicité Lammenais-ról és az ő szabadelvű szocializmusáról. Továbbá egy nagy átértékelő, újrakérdező szövegekötet Lukács Györgyről, illetve arról, hogy hogyan váltotta ki a kommunista utópia korlátozott megvalósíthatóságának gondolatát a „kor zseniális korlátozottságának” eszméjével; lektúrként olvashatjuk Friedrich Nietzsche *Ecce Homo*jának részleteit és ehhez Nietzsche magyarországi recepciójának egy viszonylag bő összefoglalóját. Ez a lista annyira vegyes, hogy elképesztően nehéz belőle bármilyen egységes világszemléletet vagy az írások mögött meghúzódó szellemi klímát rekonstruálnunk. Legfeljebb annyit, hogy elkezdődött valami a magyar kultúrához köthető filozófiai teljesítmények újbóli feltérképezésére és elhelyezésére. De az egész ekkor még olyannyira kevéssé volt programatikus, markáns és határozott, hogy éveket kellett várni, amíg álláspontok körvonalazódnak. 1989 a filozófiában ekkor még koránt sem fogalom, csak intuíciók lerakata. A filozófiának ekkor is, mint mindig, idő kellett a határozott álláspontok kimunkálására.

De 1989 roppant eseménydús évnek is tekinthető a nemzetközi filozófiában. Nemcsak az egyetlen itt számbajövő átmeneti rítus (vagyis: halálózások, búcsúzások) miatt. Ekkor halálozott el az etikai intuicionizmussal sok közösséget vállaló Freddie (egyébként Sir Alfred Jules) Ayer, és az egyik legeurópaibb műveltségű, de jellegzetesen amerikai gondolkodó, Wilfrid Sellars. De kulcsművek is megjelentek a fiatalabb intuíciók filozófusaitól is. Ha ezeket alaposan elolvassuk, levonhatjuk a következtetést: itt tényleg körvonalazódott valami. Ekkor, 1989-ben tűnt fel ugyanis két fontos filozófiai munka. Mindkettő már ekkor a posztmodern filozófiai stílus és eszmerendszer ellen intézett támadást. Az egyiket a kanadai Charles Taylor írta, címe *Sources of the Self*² és a modern identitás- és személyfogalom kialakulását tárgyalja. A könyv egyik legmeghatározóbb gondolata, hogy a modern személyfogalomnak sokkal több forrása található a moralitás eszmerendszerében, mint sokan állítják, és hogy emberi megismerő és morális természet együtt tárgyalandók. De még ennél is fontosabb: az emberi természet nagysága és veszélyei (*grandeur et misère*) egyszerre adják a személyek sajátosságát. Emiatt pedig sem teljesen szétesett, sem teljesen nyugodt, sem igazán felszabadult állapotba nem kerülhetünk semmilyen

² Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

történeti esemény nyomán. A másik könyv a kortárs filozófia (és saját maga) populárisává válásáért roppant és tiszteletre méltóan sikeres erőfeszítéseket tevő Slavoj Žižek első nagy munkája (*The Sublime Object of Ideology*)³. A szlovén származású filozófus és kultúrkritikus elég nyíltan mondta ki azt, hogy ideológiáink a lehető legkevesebb helyzetben leküzdhetők, tőlük megszabadulni már csak fogalmak és képek iránti igényeink miatt sem nagyon lehet, és hogy a nagy ideológiák és elbeszélések végét hirdető gondolkodók legalább ugyanolyan ideologikusan manipulált tetteket követnek el. Ez az oka annak, hogy legnagyobb szabadság és felszabadulás ígézetében is nagyon törekeny marad a demokrácia eszméje, és olyan kortárs jelenségek felbukkanására számíthatunk, mint a „totalitarizmus” és a cinizmus.

Ami azonban itt körvonalazódott, az megelőzte az 1989-ről alkotott kilencvenes évek eleji fogalmainkat. Szerzőink azt az intuíciót tudatosították, hogy az emberi természet hajlamai és hangoltságai továbbra is kétségessé teszik minden szigorú eszmerendszer alóli felszabadulásunk következményeit. Valami más is volt tehát már ekkor a levegőben, nem csak a szabadság fenségessége.

Végül pedig még valami egyebet is nagyon határozottan látok magam előtt egy majdnem 25 évvel ezelőtt megjelent szöveget olvasva. Pontosan ötven évvel 1989 előtt írta meg Karácsony Sándor *A magyar észjárás* című művének autoreferátumát. Ötven év távlatából, a szöveg jubileumán jött el az idő annak első kiadására. És éppen 1990-ben, a felforgató újdonság, a fenséges jelét hordozó változás utáni évben jelent meg (és ez is a *Magyar Filozófiai Szemlé*ben). Ebben – micsoda meglepetés! – éppen arról beszélt, hogy bizonyos fejlődésbeli és főleg oktatásbeli hiányosságok, elmaradottság miatt még mindig képtelenek vagyunk a nyugati világ tartalmait feldolgozni. Műveltségünk, kultúránk nem elegendő, hogy formát adjunk neki.

„Kultúránk tartalma” – mondja – „nagyjából azonos a nyugati (euramerikai), XX. századbeli kultúra tartalmával. Amilyen örvendetesen ép, egész és gazdag ez a kultúrtartalom, olyan szomorúan beteg, töredékes, tehetetlen és hazug ennek a kultúrának a formája, szofokráciánk nyelve (ha nem is az egész magyar nyelv, mindenesetre a magyar köznyelv).”⁴ Ha hihetünk neki, akkor 1939-ben ez a hiány, a forma hiánya egyben egy a módszerei-

³ London: Verso, 1989.

⁴ Karácsony Sándor: *A magyar észjárás* című mű ismertetése (Autoreferátum, 1939). In: *Magyar Filozófiai Szemle*, 1990/3–4. Különösképpen lásd: 325.

vel és formáival kitűnő filozófiai kultúra hiánya is volt. 1989-ben kulturális és filozófiai téren a magyar nyelvterület (és a keleti blokkbeli nyelvterületek) visszatérési szándékát, le- és elköteleződését jelezte a nyugat-európai vagy „euramerikai” kultúrával való tartalmi azonosságokhoz, illetve ezek mellett. Ezzel pedig örökölte azokat a problémákat, amelyekkel eddig is a kelleténél jobban gyűlt meg a baja.

Nekem többek között ezt, illetve ennek az azóta sem lezárt ügynek a határozott, erős felbukkanását jelenti 1989.